

GEHEIMEN VAN DE STAD

Rondleiders van Gilde Utrecht vertellen over verborgen en onbekende plekken in de stad.

Gilde Utrecht Robert Oosterbroek

Gedenksteen jonkheer Jacob van Eyck De koning van het carillon

Op het Domplein ligt tussen de Dom en het Universiteitsgebouw een gedenksteen voor beiaardier jonkheer Jacob van Eyck (ca. 1590-1657), aan wie vele kerken hun carillon te danken hebben. Van 2006 tot vorig jaar lag de steen weinig opgemerkt onder een boom tussen de Domtoren en de bushalte die zich toen nog vlak bij de toren bevond. Hij is versierd met een blokfluit en een luiklok.

Jacob van Eyck werd blind geboren, vermoedelijk in Heusden. Voor blinden stonden rond 1600 maar weinig beroepen open, maar voor muzikaal begaafde personen waren organist of beiaardier een mogelijkheid. In die tijd was er in Heusden een klein carillon in de toren van het stadhuis. Op een of andere manier kreeg Jacob de kans op dit carillon te spelen. Kennelijk ging dit goed, want vanaf 1622 mocht hij de voorslag 'versteken'. De voorslag is het melodietje dat op het carillon gespeeld wordt voordat een luiklok het hele of halve uur slaat. Door versteken van de pennen op de (ronddraaiende) cilinder waarmee de klokken tot klinken worden gebracht, verandert de melodie.

In 1623 komt Van Eyck naar Utrecht om naar het carillon te kijken. In 1606 werden aan de bestaande zes klokken die gebruikt werden voor een voorslag nog eens zes klokken toegevoegd, zodat Utrecht nu een klein carillon had van twaalf klokken. In 1625 werd Van Eyck door de stad en het Domkapittel als stadsbeiaardier aangesteld voor 350 gulden per jaar.

Van Eyck ontdekte hoe de klank en toonhoogte van klokken beïnvloed kan worden door de vorm van de klok te veranderen en hoe de juiste boventonen te kiezen. Anders gezegd: hij kon klokken stemmen. Tot dan toe was het gieten van een klok met een zuivere klank meer een zaak van toeval, hoewel men vanaf de vijftiende eeuw wel min of meer goed klinkende klokken met behulp van sjablonen kon kopiëren. Hij deed zijn ontdekkingen door op verschillende toonhoogten te fluiten met zijn mond en zo een klok tot resoneren te brengen. Dit lukte hem zowel met de grondtoon als de gewenste boventonen.

Goed gestemde beiaards

Door toedoen van zijn geleerde familielid Christiaan Huygens (1629-1695) werden de ontdekkingen van Van Eyck in geheel Europa bekend. In samenwerking met de gebroeders François en Pieter Hemony – die klokken met het juiste profiel konden gieten – kwamen goed gestemde beiaards tot stand, het eerst in Zutphen (1645). In Utrecht kreeg de Jacobitoren als eerste een carillon van de Hemony's (1651), gevolgd door de Nicolaastoren (1656). De Domtoren kreeg pas in 1665 een groot carillon met een omvang van 3,5 octaven. Het carillon van de Jacobikerkerk is niet meer aanwezig, maar een replica bevindt zich in de kerk onder de toren.

Jacob van Eyck was ook beiaardier van de St. Janskerk. Daar kreeg hij in 1649 een loonsverhoging, op voorwaarde dat hij de wandelaars op het kerkhof 's avonds zo nu dan zou vermaken met het gefluit van zijn blokfluit. De muziek die hij speelde bestond uit variaties van Nederlandse volks- en kerstliedjes en andere bekende melodieën maar ook Geneefse psalmen. Hij maakte voor de variaties gebruik van 'breken': de noten van de melodie worden gebroken, omgezet in groepjes omspelande noten van steeds kortere duur, zodat de laatste variatie een notenbeeld geeft van zestienden en tweeëndertigsten. Dat maakt dat bij handhaving van de totale duur van de melodie het spelen op de fluit steeds meer virtuositeit vereist. De kunst voor de luisteraar is het kunnen herkennen van de grondmelodie onder al de omspelingen. De variaties verschenen in 1644-'49 in drie delen als Der Fluyten Lusthof en bevatten 143 melodieën. In 2007 maakte de blokfluitist Erik Bosgraaf een 3-cd-set met 69 melodieën (*Brilliant Classics* 93757) die een grote verspreiding bereikte.